

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Moniki Freygant-Dzieruk pt. *Wczesnośredniowieczne osadnictwo na pograniczu Równiny Inowrocławskiej i Pojezierza Żnińsko-Mogileńskiego. Problem kształtowania się lokalnej kasztelanii – studium archeologiczne* (Tekst główny s. 232, Aneksy: Katalog grodzisk, Wykaz cmentarzysk, Wykaz skarbów, Wykaz osad pewnych i domniemanych oraz tzw. śladów osadniczych), Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Wydział Nauk Historycznych, Toruń 2024.

Wymagania stawiane przed kandydatami uczestniczącymi w postępowaniu doktorskim, w oparciu o Ustawę z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*, sprecyzowane zostały w art. 187 ust. 1-3 tejsze ustawy. Po pierwsze, rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną kandydata w danej dyscyplinie oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Po drugie, przedmiotem rozprawy doktorskiej jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Po trzecie natomiast, rozprawę doktorską stanowić może praca pisemna, w tym monografia naukowa. Monika Freygant-Dzieruk poddała pod ocenę powyższych kryteriów napisaną przez siebie dysertację o wczesnośredniowiecznym osadnictwie na pograniczu Równiny Inowrocławskiej i Pojezierza Żnińsko-Mogileńskiego z uwzględnieniem problemu kształtowania się lokalnej kasztelanii, w formie studium archeologicznego. Oceniana praca doktorska ma u swoich podstaw dwa walory, które wprawdzie nie podlegają kryteriom formalnym, jednak wpływają na nią pozytywnie. Z jednej strony to opieka promotorska sprawowana przez profesora Wojciecha Chudziaka, doskonale rozeznanego w tytułowej tematyce badawczej. Z drugiej natomiast to opublikowanie w 2023 roku tomu 8 monumentalnego dzieła *Wczesnośredniowieczne grodziska w Polsce*, poświęconego powiatowi inowrocławskiemu, przy powstaniu którego swój udział miała także Monika Freygant. Uczestniczenie jej w tym zespole było równocześnie jednym z etapów realizacji własnego projektu badawczego (s. 9),

prowadzącego finalnie do napisania ocenianej rozprawy, której celem jest „*próba wyjaśnienia problemu rozwoju i przemian wczesnośredniowiecznych struktur osadniczych na obszarze Kujaw zachodnich oraz kształtowania się jednostki terytorialno-grodowej związanej z ośrodkiem w Inowrocławiu*” (s. 7).

Autorka stworzyła obszerną monografię naukową, dobrze ustrukturowaną, napisaną jasno i zrozumiale. Składa się ona z dwóch głównych części: badawczo-analitycznej i materiałowo-źródłowej. Naukowy wywód doktorantki w pierwszym tomie dysertacji, liczącym 232 strony tekstu, zaprezentowany został w 11 punktach, wyczerpujących podjętą tematykę badawczą. Już pierwszy punkt, zawierający „**Zagadnienia wstępne**”, dobrze ilustruje wyzwania, które stają przed badaczami podejmującymi próbę uporządkowania i podsumowania wieloletnich prac archeologicznych na Kujawach. W tym miejscu można krótko stwierdzić, że wynikają one z przyczyn obiektywnych i subiektywnych. Do pierwszych należy między innymi brak wystarczającej konwergencji danych pomiędzy ośrodkami akademickimi i urzędami konserwatorskimi oraz aktualizacji archiwalnych kart stanowisk przez wykonawców kolejnych dokumentacji archeologicznych. Do drugiej grupy wyzwań można zaliczyć między innymi sprostanie nomenklaturze określającej przez poszczególnych badaczy na kartach stanowisk ich rodzaj, poczynając od śladu osadniczego, przez punkt osadniczy do kategorii osady, w zależności od ilości występujących/zebranych artefaktów.

Monika Freygart-Dzieruk wyjaśniła w „**Zagadnieniach wstępnych**” z autorską inwencją, jakimi metodami realizowała zakładane cele swojej pracy a jednocześnie eliminowała wymienione powyżej obiektywne i subiektywne przeszkody badawcze. Dostęp do materiału źródłowego pochodzącego z badań prowadzonych w 2. poł. XX w. przez ówczesny IP UAM w Poznaniu uzyskała dzięki uprzejmości dr. Józefa Bednarczyka, jednak z powodu niedostępności czy zaginięcia 30 % zbiorów analiza tych materiałów nie mogła zostać w pełni ukończona (s. 9). W przypisie 46 na stronach 90-91 dysertacji jedno ze zdań porusza kolejny, istotny obiektywny problem badawczy. Autorka pisze tam, że „*Niektóre stanowiska odkryte i zinwentaryzowane podczas badań powierzchniowych IP UAM w 2. poł. XX w., jeszcze przed oficjalnych badań AZP, nie widnieją w aktualnych rejestrach*” (s. 90). Ze względu na wieloletnie kontakty z pracownikami WUOZ w Bydgoszczy, jako recenzent mogę zaznaczyć, że skala tego problemu jest istotnie duża, zwłaszcza przy znacznej aktywności terenowej Ekspedycji Kujawskiej IP UAM w Poznaniu, dzięki której „*Łącznie w latach 1967-1979 zarejestrowano blisko 5 tysięcy stanowisk archeologicznych*” (s. 89).

Odrębnym obiektywnym problemem dokumentacyjnym który słusznie podkreśliła doktorantka, jest nieaktualność obowiązującej dokumentacji konserwatorskiej KEZAL w stosunku do faktycznego stanu badań, ponieważ kontynuacja badań na wielu obszarach lub realizacja badań wykopaliskowych czy nadzorów archeologicznych nie zawsze jest odnotowywana na istniejących kartach KEZAL, tworzone są natomiast nowe karty w ramach składanego sprawozdania. Jak podkreśla doktorantka, jest to bardzo mylące, bowiem osoba pragnąca poznać historię stanowiska w naturalny sposób sięga po kartę KEZAL, znajdującą się w teźce obszaru AZP. „ Skąd natomiast dana osoba ma wiedzieć, że istnieje sprawozdanie z badań wraz z nowszą kartą, jeśli nie ma o nich żadnych informacji w starszej KEZAL, która jest jej udostępniana? Problem ten jest niezwykle powszechny i dotyczy stanowisk w całej Polsce” (s. 90).

Doktorantka zaradziła wymienionym obiektywnym trudnościom dzięki sięgnięciu do szerokiego wachlarza zasobów informacyjnych, w tym „ dokumentacji archeologicznej, na którą składają się karty KEZAL, sprawozdania z badań archeologicznych, teźki stanowisk oraz inwentarze z badań Ekspedycji Kujawskiej IP UAM w Poznaniu, a także wyniki badań weryfikacyjnych IA UMK w Toruniu. Zestawienia zawarte w pracy ujmują również informacje zawarte w publikacjach oraz różnego rodzaju notatkach umieszczonych na metryczkach (...). Na obszarze ujętym w pracy zarejestrowanych zostało łącznie 1902 stanowiska archeologiczne datowane na okres wczesnego średniowiecza (z czego 121 stanowisk nie posiada karty KEZAL). Z tego metodami wykopaliskowymi przebadano 52 stanowiska, co stanowi zaledwie 3% całości” (s. 90). Jeśli przytoczymy spostrzeżenie doktorantki, że ostatnie systematyczne badania wykopaliskowe prowadzono w Inowrocławiu ponad 30 lat temu (s. 188), trzeba zgodzić się z jej wnioskiem, że „stan wiedzy dotyczący Kujaw inowrocławskich w okresie wczesnego średniowiecza jest niewystarczający” (s. 186). Tym cenniejsza dla regionu inowrocławskiego jest wartość ocenianej dysertacji Moniki Freygant – Dzieruk.

W celu zobiektywizowania wyników analiz, doktorantka postanowiła również ograniczyć skutki subiektywnych ocen autorów dokumentacji AZP, odnoszących się do wyróżniania kategorii: śladów i punktów osadniczych oraz osad. Jak pisze M. Freygant-Dzieruk, „ Określenie osada zostało użyte wyłącznie w przypadku zarejestrowania na stanowisku obiektów nieruchomych tj. elementów zabudowy, palenisk czy jam gospodarczych. W każdym innym przypadku stanowiska określone zostały jako ślad osadniczy. W trakcie analizy, ostatecznie postanowiono wyodrębnić jeszcze dodatkową kategorię stanowisk –

osada domniemana. Są to stanowiska, na których nie zarejestrowano obiektów nieruchomych, jednak liczba znalezionych fragmentów naczyń wynosi 20 i więcej (...). Dzięki przyjętej formule zminimalizowano błąd sztucznie wydzielanych osad oraz rozdzielenia punktów osadniczych i śladów osadniczych. Te dwa ostatnie rodzaje stanowisk posiadały często tę samą liczbę fragmentów naczyń ceramicznych, (...) niczym się od siebie nie różniąc. Przyjęte w dokumentacji KEZAL kategorie stanowisk zaburzają postrzeganie sieci osadniczej i jej zmian w okresie wczesnego średniowiecza” (s. 10). Wydaje się, że doktorantka również w tym przypadku poruszyła problem, który „ jest niezwykle powszechny i dotyczy stanowisk w całej Polsce” (s. 90). Zagadnienia te wpływają bezpośrednio na obraz rekonstruowanych struktur osadniczych. Ich interpretacja wynika natomiast z określonego rozumienia pojęć „osadnictwo” i „archeologia osadnictwa”. Uwzględniła ten aspekt także doktorantka w punkcie 1.4.1.1. „**Zagadnień wstępnych**”. Korzystne byłoby oprócz wymieniania badaczy i ich dzieł dodanie kierunków teoretycznych które reprezentowali: determinizmu geograficznego (Ratzel), metody etnicznej (Kossina), materializmu historycznego (Rajewski) i innych nurtów, wpływających na kształt modeli osadniczych, tworzonych także w ocenianej dysertacji przez Monikę Freygart-Dzieruk, jak np. strukturalizm przestrzenny (Christaller).

Po wielowątkowych „**Zagadnieniach wstępnych**” doktorantka przedstawiła w kolejnych punktach i podpunktach najważniejsze wyniki swoich badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem na pograniczu Równiny Inowrocławskiej i Pojezierza Żnińsko-Mogileńskiego oraz kształtowaniem się lokalnej kasztelanii. Rozpoczęła od scharakteryzowania stanu rodzimych studiów archeologiczno-historycznych nad kasztelaniami (**punkt 2** rozprawy). Można od razu zaznaczyć, że według Słownika Języka Polskiego PWN odmieniany wyraz „kasztelania” posiada końcówki *-nii* oraz *-nię*, co trzeba w tekście dysertacji uwzględnić, przy jego ewentualnej publikacji. Wymieniła dokonania w tym zakresie licznych badaczy (Modzelewskiego, Grażawskiego, Gąsiorowskiego, Buczka i innych), stwierdzając w konkluzji, że „*głównym i powszechnym problemem pojawiającym się w studiach nad kasztelaniami, jest niewątpliwie brak wystarczających informacji, pochodzących bezpośrednio ze źródeł pisanych, współczesnych przemianom terytorialno-politycznym (...). Informacji w tej kwestii mogą dostarczyć źródła archeologiczne, które poddane analizom, mogą umożliwić uchwycenie zmian zachodzących w strukturach społecznych* (s. 33). Niestety, jak pisze dalej doktorantka, „*O ile miasto Inowrocław i jego lokacyjna historia została uchwycona w badaniach archeologicznych, tak nadal ośrodek przedlokacyjny nie został w pełni potwierdzony w terenie. W związku z czym nie znane są dziś*

początki kształtowania się ośrodka kasztelańskiego. *Przeprowadzenie badań archeologicznych na poszczególnych obiektach grodowych, w tym przede wszystkim grodu w Inowrocławiu, ale także na osadach, w wyniku których możliwym byłoby określenie dokładnego czasu funkcjonowania danych ośrodków, wydaje się być kluczowe w kwestii ustalenia perturbacji politycznych mających miejsce na danym terenie. Tym samym, przy braku źródeł pisanych wydaje się, że jest to jedyny sposób, który pozwoli na podjęcie próby określenia granic kasztelanii inowrocławskiej oraz sposobów jej organizacji*” (s. 34). Jak podaje Leszek Kajzer, wcale nie lepszy jest stan rozpoznania inowrocławskiego zamku, który „był co prawda w latach 60-tych XX w. przedmiotem badań terenowych, lecz wyniki ich do dziś nie zostały opublikowane” (Leksykon zamków w Polsce, Warszawa 2001, s. 205).

Wszystkie kolejne punkty dysertacji doktorskiej Moniki Freygant – Dzieruk przybliżają swoimi ustaleniami rekonstrukcję funkcjonującego w Inowrocławiu grodu kasztelańskiego, jako centralnego punktu sieci osadniczej wczesnośredniowiecznej kasztelanii inowrocławskiej (s. 185). W **punkcie 3** rozprawy omówione zostało środowisko fizjograficzne Kujaw inowrocławskich, charakteryzujące się między innymi równinnością oraz brakiem lub zatarciem większości załomów i krawędzi (s. 42). Istotnym jego składnikiem są rynny jeziorne, zwłaszcza tzw. łańcuch Jezior Goplańskich, które w połączeniu z rzeką Wartą na południu poprzez Noteć aż do Wisły stanowiły idealne połączenie dla handlu śródlądowego (s. 49). Obok płątów urodzajnych kompleksów glebowych, wspomniane cechy środowiska fizjograficznego są ważną zmienną dla wykorzystanej teorii ośrodków centralnych i schematu Waltera Christallera (s. 159-160). Teoria ta najlepiej sprawdza się w regionach rolniczych o charakterze równinnym. Nie da się jej idealnie zastosować wobec wyspecjalizowanych ośrodków produkcyjnych, handlowych czy religijnych, bowiem ich wyjątkowe cechy zaburzają symetrię heksagonalnych oddziaływań. Poza funkcją kasztelańską, produkcja soli i handel najbardziej wyróżniały właśnie centralny ośrodek Kujaw inowrocławskich, otoczony pierścieniem pozostałych grodów (s. 185).

W **punktach 4-6** Monika Freygant – Dzieruk przeanalizowała poprzedzające jej dysertację ustalenia historyków i archeologów. W **punkcie 4** ukazany został obraz kasztelanii inowrocławskiej w świetle dotychczasowych studiów mediewistycznych. Charakterystyka ta dokonana została dokładnie i przejrzysto, przy uwypukleniu najistotniejszych faktów historycznych, jak przetrwanie grodu w Kołudzie Wielkiej przemian społeczno-politycznych w 2. połowie X w., wymienienie osady targowej *in novo Wladislaw* (w Inowrocławiu) w

dokumencie z 1185 r., wyodrębnienie księstwa kujawskiego ze stolicą w Inowrocławiu w latach 1230-1267 czy lokowanie Inowrocławia na prawie magdeburskim między 1230 a 1238 rokiem (s. 62-67). W **punkcie 5** opisana została historia badań archeologicznych nad osadnictwem Kujaw inowrocławskich we wczesnym średniowieczu. Mimo jednolitego układu tekstu tego punktu, wydzielić można w nim najważniejsze etapy rozpoznania archeologicznego Kujaw: okres amatorskich i przypadkowych odkryć w poł. XIX w., działalność członków PTPN od 1857 r., włączenie terenu Kujaw do stałej opieki konserwatorskiej od 1885 r., kryzys badań w czasach nasilającej się polityki germanizacyjnej pod koniec XIX w., tworzenie nowych ram organizacyjnych opieki nad zabytkami po odzyskaniu przez Polskę niepodległości przy aktywnym udziale Z. Zakrzewskiego i J. Kostrzewskiego, zainicjowanie badań milenijnych po II wojnie światowej, włączenie się ośrodków uniwersyteckich w Toruniu i Poznaniu, utworzenie w 1967 r. przy IP UAM Ekspedycji Kujawskiej a następnie w 1978 r. Zespołu do Badań Kujaw pod kierownictwem A. Cofty-Broniewskiej działającego we współpracy z Muzeum im. Jana Kasprówicza w Inowrocławiu, zainicjowanie ogólnopolskiego programu AZP, rozwój archeologii miejskiej skoncentrowanej głównie na interwencjach i nadzorach konserwatorskich i wreszcie powrót do systematycznych badań grodzisk w ramach ogólnopolskiego projektu NPRH. W **punkcie 6** dysertacji Monika Freygant-Dzieluk przełożyła historyczne bogactwo badań archeologicznych na Kujawach inowrocławskich na stan opracowań analityczno-źródłowych i syntetycznych materiałów z nich pochodzących. W konkluzji stwierdziła, że brakuje tego typu dokonań, szczególnie dotyczących wczesnego średniowiecza (s. 89).

Doktorantka w kolejnym **punkcie 7** zrealizowała postawiony wcześniej przez siebie postulat (s. 34), że poprawa powyższego stanu rzeczy wymaga dogłębnego przeanalizowania dostępnych źródeł, poddanych jednak wcześniej odpowiedniemu opracowaniu, aby uniknąć błędów wynikających z obiektywnych i subiektywnych mankamentów dokumentacji archeologicznej na Kujawach inowrocławskich. (s. 2-3 recenzji). **Analiza materiałów źródłowych do rozpoznania wczesnośredniowiecznych struktur osadniczych na tym obszarze objęła ostatecznie: 1902 stanowiska archeologiczne, w tym 7 grodzisk, 13 cmentarzysk, 7 skarbów, 1 przeprawę, 31 osad, 120 osad domniemanych oraz 1723 ślady osadnicze** (s. 96). Podzielona ona została na trzy części: pierwszą dotyczącą najwcześniejszej fazy wczesnego średniowiecza, drugą obejmującą okres od VIII wieku do momentu tworzenia się struktur organizacyjnych państwa Piastów w 1 połowie X wieku oraz trzecią, związaną z włączeniem Kujaw w obręb państwowych struktur terytorialnych (s. 96).

W odrębnych podpunktach scharakteryzowane zostały grody i podgrodzia, osady tzw. otwarte, cmentarzyska i mikroregiony osadnicze (s. 104-162). W **punkcie 8** na tle przeanalizowanej sieci osadniczej przedstawione zostały wczesnośredniowieczne szlaki komunikacyjne przebiegające przez Kujawy zachodnie (s. 163-175).

Trzy ostatnie **punkty dysertacji od 9 do 11** stanowią stopniowe podsumowanie przeprowadzonych w niej analiz, w dążeniu do uzyskania syntetycznych wniosków. W **punkcie 9** zaprezentowany został rozwój osadnictwa w rejonie Inowrocławia w okresie wczesnego średniowiecza. Ze względu na wspomniany kilkakrotnie brak udokumentowanych reliktyw grodu kasztelańskiego, wiele wniosków ma charakter probabilistyczny i wynika z zauważonych przez doktorantkę cech rozmieszczenia sieci osadniczej we wczesnym średniowieczu na Kujawach inowrocławskich. „*Należy zauważyć, że rozmieszczenie grodów wykazuje regularny układ pierścieniowy. (...) Szczegółowa funkcja tych grodów nie jest znana*” (s. 176). „*Organizacja grodowa na tym obszarze z pewnością stanowiła załączek późniejszej kasztelanii*” (s. 177). „*Zakładamy, że w tym czasie musiało już rozwijać się osadnictwo na terenie dzisiejszego Inowrocławia w okolicach Bazyliki Mniejszej Imienia NMP. Dzisiejszy stan badań nie pozwala stwierdzić, czy znajdowała się tu osada czy gród, ale jeśli Inowrocław z czasem stał się ośrodkiem kasztelańskim, to można skłaniać się ku temu drugiemu pogładowi*” (s. 177). „*Nie wykluczone, że w Inowrocławiu funkcjonowała wcześniej drewniana budowla sakralna, jednak do tej pory nie znaleziono źródeł archeologicznych mogących potwierdzić tę hipotezę. Z uwagi na jej duże, jak na ówczesne czasy rozmiary oraz potencjalne istnienie w pobliżu siedziby książęcej można domniemać, że właśnie w XII w. powstała kasztelania inowrocławska*” (s. 178). „*Po upadku centrum kruszwickiego Inowrocław mógł zająć jego miejsce i zyskać na znaczeniu politycznym w regionie*” (s. 178). Przytoczone zdania z ocenianej dysertacji warte są refleksji, wspartej lekturą książki J. Topolskiego „*Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*” (Warszawa 1996). Zgodnie z nową koncepcją prawdy (narracji) historycznej, jak pisze J. Topolski, jest to zbiór wszystkich możliwych światów, które są zgodne z możliwymi do uzyskania źródłami. Zatem te budowane przez historyka „*możliwe światy*” są prawdziwe, jeśli są zgodne z dostępnymi źródłami (J. Topolski, s. 187). Taką właśnie narrację w swojej dysertacji stworzyła Monika Freygant – Dzieruk. Warto więc , aby oprócz opisanej metodyki archeologii osadnictwa (s. 11-16) czy studiów nad kasztelaniami (s. 27-34), wykorzystywać także elementy metodologii historii, wyjaśniające podstawy stawianych hipotez i uzasadniające prawdziwość uzyskiwanych wniosków.

W punkcie 10 ocenianej rozprawy ukazany został problem kształtowania się kasztelanii inowrocławskiej na tle przemian społeczno-politycznych państwa Piastów. Doktorantka stwierdziła między innymi, że gród w Kołudzie Wielkiej idealnie nadawał się jako przyczółek dla dalszej eksploatacji Kujaw przez Piastów, co potwierdza jego datowanie zarówno na czasy plemienne jak i państwowe (s. 181). Uznała również, że *„jak się wydaje ostatnia dekada XI w. jest kluczową dla rozwoju Inowrocławia, od kiedy ośrodek ten zaczyna rozwijać się jako główne centrum osadnicze Kujaw Zachodnich”* (s.182). Z drugiej jednak strony, brak dowodów archeologicznych na wcześniejsze istnienie centrum grodowego w Inowrocławiu (s. 183). *„Hipotetycznie można założyć, że ośrodek ten wpisywał się w sieć podobnych grodów występujących na terenach sąsiednich np. Bydgoszczy i Wyszogrodu (...), Chełmna i Michałowa (...), Dobrzyń i Włocławka (...). Wszystkie one, w przeciwieństwie do grodu inowrocławskiego, zostały bardzo dobrze udokumentowane w trakcie badań archeologicznych* (s. 184). Konkluzje tego punktu dysertacji byłyby jeszcze bardziej przekonujące przy wsparciu literatury metodologicznej i wykorzystaniu nowych koncepcji prawdy (narracji) historycznej (Topolski 1996).

Wnioski zawarte w punkcie 11 dysertacji doktorskiej Moniki Freygant – Dzieruk podsumowują syntetycznie jej analizy, ale także otwierają nowe pola badawcze. *„Ze względu na stan badań centrum osadniczego w Inowrocławiu sprawa powstania i funkcjonowania grodu w tym miejscu nadal pozostaje nierozstrzygnięta i wymaga dalszych studiów opartych na prospekcji terenowej”* (s. 185). Więcej wniosków wysunąć można wobec zasiedlenia Kujaw inowrocławskich. Zdaniem doktorantki, w swoich najwcześniejszych przejawach *„stanowiło ono podwalinę procesów osadniczych, kiedy to doszło do wykształcenia się na tym terenie zorganizowanego systemu grodowego funkcjonującego w ramach ustroju wodzowskiego do początku 2. połowy X wieku. Jego pierścieniowaty układ wskazuje, że centralnym punktem był ośrodek usytuowany w rejonie Starego Miasta w Inowrocławiu”* (s. 185). Później *„doszło do powstania grodu, który przejął funkcje administracyjne, społeczno-gospodarcze i kościelne charakterystyczne dla organizacji kasztelańskiej. Pogląd ten na obecnym etapie badań, wobec braku odpowiednich badań archeologicznych w samym Inowrocławiu, traktować należy jednak jako hipotezę badawczą”* (s. 186).

Istotnym wkładem koncepcyjnym doktorantki do polepszenia wiedzy o rozważanej problematyce jest nakreślenie w podsumowaniu dysertacji perspektywy dalszych badań. (1) Stan wiedzy o dotyczący obszaru Kujaw inowrocławskich w okresie wczesnego średniowiecza jest niewystarczający. (2) Dokumentacja archeologiczna wymaga

uporządkowania i uaktualnienia, zwłaszcza w przypadku KEZAL (3) Opracowania wymaga niezwykle bogaty materiał z badań terenowych, zalegający dotąd w magazynach, (4) uaktualnienia wymaga literatura przedmiotu, zwłaszcza w odniesieniu do badań specjalistycznych, (5) Inowrocław, który jako środek centralny nie był przedmiotem odrębnych studiów, powinien być objęty specjalnym programem badawczym z uwzględnieniem wykopalisk i nieinwazyjnych metod wyprzedzających. Wówczas dopiero otworzą się szanse na odkrycie śladów ośrodka przedlokacyjnego (s. 187 – 188). Konkluzje Moniki Freygant – Dzieruk są całkowicie słuszne, zaś przykład utworzenia u schyłku XX wieku Zespołu do Badań Dziejów Bydgoszczy, dowodzi powodzenia częściowego odsłonięcia tajemnic formowania się ośrodka miejskiego nad Brdą..

Oprócz aspektów merytorycznych i formalnych, dysertacja Moniki Freygant – Dzieruk reprezentuje, jak każda praca doktorska, określone walory techniczne i redakcyjne. Do pozytywnych stron tej rozprawy należy 76 rycin towarzyszących podstawowemu tekstowi oraz kolejne ilustracje i rozbudowane tabele w Aneksach. Szczególnie wartościowe są mapki prezentujące sytuację osadniczą a także wielobarwne ilustracje wczesnośredniowiecznych zespołów osadniczych. Przedłożyć można doktorantce propozycję, wobec braku dostatecznych zasobów źródłowych z centrum kasztelanii inowrocławskiej, aby rozwinęła szerzej studia nad tą kasztelanią w zakresie tzw. archeologii krajobrazu. Interesujące publikacje dotyczące innych sieci grodowych przygotował Rafał Zapłata (m.in. Ostrowa Lednickiego i Pomorza środkowego). Wynika z nich, że usytuowanie grodów oprócz walorów obronnych, wynikało także z potrzeb prestiżowych, umacniających symbolicznie panowanie nad danym terytorium. Tzw. analiza widoczności zamieszczonych w dysertacji wysokościowych map ośrodków grodowych nasuwa ciekawe wnioski (w którym kierunku gród był widoczny, kto go obserwował a kogo z grodu obserwowano etc.), których wykorzystanie należy już w przyszłości do doktorantki. W zakresie techniczno-redakcyjnym, trzeba zwrócić jednak uwagę, że niektóre pozycje w przypisach tekstowych w nawiasach, nie mają odpowiedników w Literaturze (np. Rączkowski 2001, Dziejuszycki, Sawicka 2023, Cofta-Broniewska 1978). Z kolei na stronie 170 znajdują się dotyczące Pakości dwa przypisy do pozycji, których również brakuje w Literaturze. W tym wypadku jednak nie jest też trafne zdanie „Według Włodzimierza Jastrzębskiego ...” dotyczące pakoskiego wczesnego średniowiecza, bowiem prof. W. Jastrzębski nie napisał żadnego rozdziału w pracy zbiorowej o Pakości (której był redaktorem), dodatkowo zaś jego specjalnością była historia najnowsza, zwłaszcza II wojna światowa. Na stronie 72 „...wkład w rozwój terenowych prac

archeologicznych włożył Bolesław Erzepka”, powinno być Bolesław Erzepki. Pod względem technicznym, poza drobnymi literówkami, istnieje jeszcze brak związku między tekstem na stronie 25 i 26.

W podsumowaniu recenzji dysertacji Moniki Freygant – Dzieruk powracam do wcześniej wskazanych kryteriów oceny prac doktorskich. Po pierwsze, opiniowana rozprawa doktorska prezentuje wysoką ogólną wiedzę teoretyczną kandydatki w zakresie archeologii oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Po drugie, przedmiotem rozprawy doktorskiej Moniki Freygant – Dzieruk jest oryginalne rozwiązanie problemu naukowego dotyczącego wczesnośredniowiecznego osadnictwa na pograniczu Równiny Inowrocławskiej i Pojezierza Żnińsko-Mogileńskiego oraz kształtowania się lokalnej kasztelanii. Po trzecie natomiast, niniejsza rozprawa doktorska stanowi pracę pisemną, w formie monografii naukowej, istotną dla obecnych i przyszłych badań Kujaw inowrocławskich. Stwierdzam w konkluzji, że **wypełnione zostały wymagania stawiane przed kandydatami uczestniczącymi w postępowaniu doktorskim**, w oparciu o Ustawę z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, sprecyzowane w art. 187 ust. 1-3 tejże ustawy i wnioskuję o dopuszczenie Moniki Freygant – Dzieruk do obrony pracy doktorskiej zaś **jej dysertację oceniam pozytywnie**.

Prof. dr hab. Jacek Woźny